

יהודים במחנה-עבודה סובייטי

פגישות באיזור הארקטי

יוסף שולמר

הזקן החל חופר. הוא עבד בחפץ-לב, אלא שלא ידע את העבודה. חברו לעבודה, האוקראיני דאזוק, לעג לו:

— ראוינא איך היהודי עובד!

הוא היה אנטישמי כרוב האוקראינים, אם כי לא היה אחד מגיבורי הפרעות, שהיו נהגים להתפאר בגלוי במספר היהודים שהמיתו ביריה. — הנח לי לעבוד אתו, אמרתי לדאזוק, ואתה קח את הליטאי שלי.

הליטאי היה עובד טוב יותר. ודאזוק ניאות לי. אמרתי לזקן ברוסית:

— בוא הנה ונעבוד יחד.

— בחפץ-לב.

מילאנו את המריצה עפר והעלינו אותה לאט אל מגרש-הבנין.

— אתה חולה?

— הלב אינו בסדר.

הרקנו את המריצה והנחנוה בפינה. נכנסנו לצריף, 31, ששם היה ידידי עובד כגורף פחמים.

— יש לך תה?

הוא מילא את ספלינו. הזקן הוציא מכיסו תיק קטן.

— רצונך בסוכר? — שאל.

עדיין היתה אתי פרוסת לחם. הוא לא רצה לאכול מלחמי, אך ניאות להפצרת. כעבור זמן מה שאל בזהירות:

— אתה לאטבי?

— לא, גרמני.

הוא נזדעזע. ידעתי מה מתרחש בקרבו והנחתי לו שהות להתאושש מן ההפתעה. כעבור רגעים אחדים שאל לתומו:

— מאיזו עיר?

— מברלין, ואתה?

— מאודיסה.

מפי אסירים אחרים במחנה שמעתי על הפוגד רומים באודיסה ב־42—1941. הגרמנים המיתו ביריה את כל היהודים שעדיין נותרו בעיר. כאשר שב הצבא האדום וכבש את העיר מצאו היהודים שבאו בעקבותיו את קבריהם המונים שב־ הם נקברו קרוביהם וידידיהם. ברי שמורה־דין — כך היה שמו של הזקן — ידע פרטים אלה על

בוקר אחד צורפו לקבוצתנו שני אסירים חדשים, שזה עתה יצאו מן ההסגר. רחרחנו סביבם בזהירות. נתברר ששניהם נאסרו בקיץ הקודם וזה לא כבר נידונו למאסר עשרים וחמש שנה.

האחד היה אוקראיני מקיאב, ובני עירו נתלקטו סביבו מיד. הוא גר באחד הקולחוזים בסביבת קיאב. ב־1941, עם הכיבוש הגרמני, נאסר, משום שהיה חבר המפלגה הקומוניסטית. מנייה וביה נתברר להם שהוא אזרח שוחר־שלום, החתימהו על הצהרת נאמנות ושילחווה לביתו. לא היה בכך כל דבר מיוחד. כעבור עשר שנים, ב־1950, שבו הסובייטים ואסרו את כל האזרחים הסובייטיים שנאסרו בתקופת הכיבוש הגרמני ושחררו. אותו אוקראיני אומר שכולם נידונו לעשרים־ וחמש שנות עבודת פרך.

האסיר השני היה איש גוף כבן ששים, שפניו מענינות, שלוות. בדומה לשאר האסירים החדשים היה נטול נסיון בהלכות חיי מחנה ונראה חסר־ישע לחלוטין. כשהובאו כל־העבודה אף לא ניסה לבור לו כלי טוב, והאת שנפל בחלקו היה הגרוע מכל האתים שבמחסן. הוא לא נשא את האת על כתפו, כשאר אסירים, אלא בידו. היה גלוי וברור שזו לו הפעם הראשונה שהוא אוהז באת. ראש הקבוצה חילק את העבודה. ארבעה מאתנו נשלחו לחפור עפר מאחרי בית־המרחץ, להעמיסו על מריצות קטנות ולהעבירו למגרש שבו היה בית חדש עומד בבנין.

פרק מתוך הספר "וורקוטה" שיצא לאור בימים אלה בלונדון בהוצאת ויינפלד את ניקולסון. מחברו, יוסף שולמר, רופא בשירות ממשלת מזרח־גרמניה הקומוניסטית, נאסר בשנת 1949 בעוון "ריגול" ונידון לעשרים וחמש שנות עבודת־פרך. במחנה־הענק וורקוטה שבאיזור הארקטי מצא ערב־רב: גנרלים נאציים ופקידים סובייטים, אנשי ס"ס וקרבותיהם היהודיים, קומוניסטים מאוכזבים מכל ארצות־הבל, סטאליניסטים נאמנים שאמונתם במשטר לא זועזעה גם לאחר פסק־דין לעשרים וחמש שנה. שולמר השתתף בשביתה הגדולה של העבדים ביוני 1953 ושוחרר במפתיע במאוס 1954. אנו נותנים רוב הפרק הדין בגורל היהודים משום שהוא מגלה יותר מטפח מן האווירה האופפת את האדם היהודי בברית־המועצות ובקרוב עמיה.

בשתיקה, אלא שהקצין התורן ראה את המתרחש בעד החלון. הוא קרא למורה-דין.

— מדוע תקפת את ראש הקבוצה?

— איני נותן לאיש לגעת בי.

— אין זה מן הראוי להטילו לערימת אשפה רק משום ששם עליך יד.

— זה עניני אני.

— אראה לך ענינו של מי הוא. תיכלא בצניג נוק לחמישה ימים על שימוש באלימות כנגד ראש-הקבוצה שלך.

בערב הושם מורה-דין בכלא. כששב והופיע היו פניו אפורות מליאות וחוסר-שינה. בירכתי אותו: — נלחמת כבר-כוכבא!

מאורע זה הוציא למורה-דין שם של אדם העומד על זכותו, והעלה את כבודו בציבור. ראש-הקבוצה שלו נהג בו נימוס יתר. לעולם לא שב לקבוע לו עבודה קשה או מזהמת. כעבור ימים אחדים, בשעה שאחד הרומנים חירף וגידף את היהודים, חבט בו מורה-דין בחטמו בכל כוחו. האנטישמיות במחנות וורקושה חזקה פי כמה מזו שהיתה אפילו במעמדה-הבינוני הגרמני האנטישמיות בזמן שלטון היטלר. היהודים במחנות אלה חיים בצל קורה אחת עם כמה משונאיהם האכזריים ביותר.

אחד מהם הוא קאצ'אנקו הנודע לגנאי.

בכמה מאזורי הכיבוש הגרמני לא עשה שרות-הבטחון הגרמני את מלאכת ההרג כמו ידיה, אלא מצא לו מתנדבים מבין יושבי המקום, שהגרמנים סיפקו להם נשק לשם כך. קאצ'אנקו היה אחד המתנדבים הללו. הוא אחראי למותם של אלפים. "מתנדבים" רבים כמותו יושבים כיום במחנות וורקושה.

באחד הימים גירש רומני אחד יהודי שעמד סמוך לתנור בסדנת הנגריה. "אל-אלהים", אמר. "אילו נזדמנת לי באודיסה ב-1941, לא הייתי רואה כאן את פרצופך היהודוני המטונף". שבועיים ימים עבדתי יחד עם ביילורוסי אחד. באחד הלילות, בשעת ההפסקה, גילה לי את סודו.

— כשבאו הגרמנים, אספנו את כל היהודים בעירנו, והמתנו אותם ביריה. שלושה-עשר אלף בסך-הכל. לא רע, מה?

מצפה היה שמעשהו יפיק רצון מלפני.

פרטיון אוקראיני אנטי-קומוניסטי סיפר לי: — ב-1942 בא יהודי להצטרף לפלוגתנו ביצר. סבור היה שאנחנו פארטיזאנים אדומים. "רצוני לעזור לכם", אמר. "אראה לכם היכן הגרמנים

בוריים. ומדרך הטבע שחש איבה טבעית לכל גרמני. והרי לא יהודי אודיסה בלבד עמדו בינינו, אלא גם ששה מיליוני יהודים שנהרגו באירופה. לא הרבינו שיחה ביום הראשון. מילאנו מריצות והעלינו אותן אל מגרש הבנין. דאגתי שהזקן לא יעבוד למעלה מכוחו. כשנפרדנו קד לי קידה קלה ואמר:

— רב תודות.

למחרת היום לימדתי אותו ראשי פרקים בהיל-כות חיי מחנה:

(1) המעט בעבודה ככל האפשר.

(2) הרבה באכילה ככל האפשר.

(3) הרבה במנוחה ככל האפשר.

(4) התחמם ככל שידך מגעת.

(5) אל תניח לאיש להטרידך.

(6) הכו אותך — הכה גם אתה בלי פקפוק

ושהיות.

— אולם אני לא הרימותי יד על אדם מימי, —

השיב מורה-דין.

— כשתכה כאן, לא אדם אתה מכה אלא הלאה המין האנושי. חייך כאן יהיו קשים לא פחות מחייהם של הגרמנים. אם תניח למישהו להכותך בלי להתגונן, לא יחדלו להכותך.

כעבור שבוע הועבר מורה-דין לקבוצה שעסקה בהעמסת אשפה. ראיתו יום-יום בשעת חילוף המשמרות. באחד הימים נעדר.

כששאלתי את אנשי קבוצתו מה אירע לו, אמרו:

— מורה-דין נכלא בצניגוק לחמישה ימים.

— מדוע?

— על שהיכה את ראש הקבוצה!

והם סיפרו לי מה שאירע. ראש הקבוצה ציווה על מורה-דין ליישר את האשפה בעגלה לאחר ההעמסה. היתה זו הגרועה מכל המלאכות, שכן האדם שנתחייב בה צריך היה לעמוד כל שעת-העבודה בתוך ענן אבק והיה יוצא ממנה מזהם ומאובק עד מוח עצמותיו. מורה-דין אמר איפוא לראש-הקבוצה:

— אתה קובע לי את העבודה הקשה והמזוהמת

ביותר. אני בן ששים-ושתיים, הזקן באנשי-הקבור-צה. מצא לך אדם צעיר יותר.

אחרי דיו-דברים דחף אותו ראש-הקבוצה, מורה-דין שטמ את אתו, ובמהירות מפתיעה תפש את האיש בצווארנו והטיל אותו אל ערימת האשפה. אחר-כך חפן קומץ אשפה ורצה להטיחו בספניו. אולם האיש קפץ ונמלט כל עוד נפשו בו. חזקה על ראש-הקבוצה שהיה עובר על כך

טובים בין הרוסים והאמריקנים, ערך רב אמריי קני ביקור רשמי באודיסה. אותו רב קיים כמה פגישות רשמיות ובלתי־רשמיות עם נציגי הקה"י לה היהודית. כעבור שנים נאסרו לא רק אלת שנפגשו עמו, אלא גם קרוביהם, ידידיהם ומכריי הם, בטיהור מקיף שנערך על־ידי הנ. ק. וו. ד. במשפטם זכו לתואר „אירגון ריגול יהודי־ציוני“. כולם עד אחד נידונו לעשרים־חמש שנות עבד דת־פרך. גם מורה־דין עצמו נמנה על קרבנותיו של אותו משפט, אם כי לא ראה את הרב האמריקיני מימיו. בכל אחד מן המזנות בוורקוטה נמצאים אחד או שנים מחברי אותה „מחתרת“.

קשרתי ידידות עם יהודי רוסי אחד, בקר שמו, שהיה לפניו מנהלו של בית־ספר תיכוני באודיסה. בשעת ביקור בלתי־רשמי שערך אותו רב בבית־הספר, החליף אתו מלים אחדות, והיה מן הראשונים להיאסר.

כעבור שנים אחדות, ב־1953, מיד לאחר מות סטאלין ובשעה שזוכו הרופאים היהודים מאשמת ריגול, נשלח בקר לאודיסה לשם חידוש החקירה. היהודים במחנה נתמלאו תקווה. אולי יזכו גם הם לחידוש משפטם, אולי ינקו גם הם מאשמת. כששב בקר בשלהי הסתיו של 1953 הדיע כי לא נשתנה כלום. אותו שופט־חוקר, אותן שאלות טפשיות, אותן האשמות מגוחכות. כמה מבין היהודים שהורשעו באותו משפט הגישו בקשות לחידוש. הם זכו לתשובה הרגילה הניתנת לא־סירים המגישים תלונה: פסק־דינם אושר.

ב.

אחת מפעולותיו האחרונות של סטאלין לפני מותו היתה מסע מתוכנן של אנטישמיות. הצע־דים הראשונים כמעט לא היו מורגשים בציבור הרחב. כך הוציא, למשל, הצבא צו האוסר למנות לקצונה שמעל לדרגת סגן־משנה אורחים סוביי־טיים בני אותם הלאומים שיש להם מדינות מחוץ לתחומיה של ברית־המועצות.

אם כי היהודים לא נזכרו באותה פקודה, הרי פגעה בהם בה־במידה שפגעה בגרמנים, ביוונים, בפנינים ובבני לאומים אחרים החשודים על הממ־שלה הסובייטית. הפקודה בוצעה בקפדנות. מאר־תו יום ואילך לא הועלו יהודים בדרגה בצבא האדום, ושום קצין יהודי לא יכול לעלות למעלה מדרגת סגן־משנה. כן אין ניתנת ליהודים דריסת־רגל באקדמיה הצבאית.

המעשה הפומבי הראשון במסגרת המסע היה משפט סלאנסקי, ש„פראוודה“ הודיעה עליו באר־תו סגנון ציני שנקט בעת משפטי מוסקבה ב־

מצויים“. קשרנו חבל על צווארו ואמרנו: „נתלה אותך“. הוא לא האמין, חשב שאנו חומדים לצון. חיכינו עד שיבין כי אמנם באה שעתו ותלינו אותו על עץ.

רוסי אחר התגורר בחדר הסמוך לחדרי. כשר־שאלתיו על מה נאסר, אמר:
— הרגתי שמונים וארבעה יהודים.

— במו ידיך?

— כולם באקדח שלי. ועל כך דנו אותי לעשרים־חמש שנה. האין זו חרפה?

בתקופת המלחמה היו כל היצורים הללו משר־תים את שירות הבטחון או הגסטאפו. כיום זכו רובם במעמד מיוחד והם מועסקים בשירות ה־נ. ק. וו. ד. קאצ'אנקו, למשל, ממונה על ביצוע עבודות בנין בעיר.

יום אחד פרצה תגרת־ידיים בין קאצ'אנקו לבין יהודי קטן־קומה מאודיסה. דומים היו לדויד וגר־לית. שלוש פעמים תפס היהודי בצווארו של קאצ'אנקו, וקאצ'אנקו הטילו לארץ במהלומת אגר־רוף. אחר־כך היה היהודי מוטל מתעלף. חוק לא־כתוב במחנה, שאין מתערבים בתיגרה. בר־בערב הלך היהודי אל מנהל מחלקת העבד־דה, שהיה מקציני המינהלה במחנה. יהודי אף הוא, וקבל מרה:

— הורי, אחי ואחיותי, ורבים מידידי מצאו את מותם מידי קאצ'אנקו זה. יודע אתה כמוני את הנוראות שהתחוללו ברובנה, הומל ואודיסה. אינך בוש למנות אדם זה, שדמם של אלפי יהודים מכתים את מצפונה, מפקה על עבודות בנין, ששם יכול הוא להכות יהודים לתיאבון? יודע אתה יפה שאילו היה בידו, היה קאצ'אנקו תולה את שנינו על הקורה הגבוהה ביותר בבית־המשמר.

הקצין לא ענה. קאצ'אנקו לא הודה ממשרתו. הנ. ק. וו. ד. היא שעמדה לו.

גורלם של רבים מבין היהודים במחנות הוא קשה מנשוא. כך הוא גם גורלו של ניסנצווייג, שהיה בשעתו שחקן בווארשה. ב־1939, עם הכי־בוש הגרמני, עלה בידו לברוח לברית־המועצות. הוא נספח ללהקת התיאטרון היהודי במוסקבה. אחרי המלחמה התייחסו השלטונות בחשדנות ללהקה. שגרירת ישראל במוסקבה, מרת מאיר־סון, היתה מקובלת ביותר על יהודי ברית־המוע־צות, ובבואה לתיאטרון נתקבלה בחמימות ובאהדה יתרה. התיאטרון נסגר מיד, וכל הלהקה, עד שומר־הלילה, נאסרה ונידונה לעשר שנים. בתקופת המלחמה, בעת שעדיין שררו יחסים

רבים — על כל פנים במחנות — נעשה הנסיון בהצלחה.

מות סטאלין שם קץ למשחק ציני זה. היהודים ניצלו לפי־שעה. אך יתכן ויתכן כי יבוא יום ונסיונו של סטאלין יישנה. בימי „המאה השחורה“, נזקק הצאר לשיטה זו גופה להסחת דעת הציבור מבעיותיו האמיתיות. ההמונים בברית המועצות הם עתה אנטישמיים יותר משהיו בזמן מן הזמנים. והממשלה החדשה אינה יודעת מעצורים יותר מסטאלין או מן הצאר.

היהודים עצמם הגיבו על מצבם בכמה בדיחות יהודיות שדשו בקרן האנטישמי החדש.

למשל: יהודי וקצין הנן. ק. וו. ד. גרו בבית אחד. בעתונות נתפרסמו פרטים על „קשר“ הרופ־אים היהודים. בבוקר, כשנפגשו השנים במסדרון בדרכם לעבודה, אמר היהודי לקצין הנן. ק. וו. ד.: „ערב טוב“. כששנה הדבר, והלה תמה, אמר לו היהודי: „צר לי, אדוני, איני יודע מדוע, אך בכל פעם שאני רואה אותך — נעשה לי חושך בעיניים“.

ועוד: מהנדס יהודי שזה עתה סיים את חוק לימודיו ביקש להתקבל לעבודה בבית־חרושת. אמר המנהל: „אכן, מהנדסים דרושים לנו מאוד. ציין את הפרטים האישיים בטופס הבקשה הר־גיל, והמשרה שלך“. היהודי מילא את כל הפרטים ובטור „לאומיות“ כתב „יהודי“. למחרת נאמר לו כי המשרה ניתנה לאחר. נסיון לקבל משרה בבית־חרושת שני נסתיים באותן תוצאות. בבית־חרושת השלישי, כשמילא היהודי את הטופס, כתב בטור „לאומיות“ — הודי. המשרה ניתנה לו בלי שהיות. כעבור ימים אחדים קרא לו המנהל ואמר: „עוד הודי אחד עובד בבית־חרושת שלנו. בטוחני שתשמח לדבר אתו בשפת אמך“. היהודי לא יכול להתחמק. כשהציגו המנהל לפני ההודי השני היה מבוהל כל־כך למחשבה של האסון הצפוי לו, שקללה עברית נתמלטה מפיו. היהודי השיב לו מיד באותה מטבע, וגם המנהל נצטרף אליהם — שלושתם היו יהודים.

הקשר בין היהודים והקומוניזם מקורותיו בדיכוי שדוכאו היהודים בשלטון הצאר — תחום המושב והגבלת מספר היהודים באוניברסיטאות. מהפכת אוקטובר ביטלה הגבלות אלה. רבים מן היהודים, ובפרט בני הדור הצעיר נמשכו בדרך הטבע אחר המשטר החדש, על מטרותיו המדיניות והחברתיות. רבים מיהודי רוסיה לא רחשו חיבה למשטר בתחילה, אך במרוצת השנים הש־לימו אתו.

1936—1938. משפט זה, שעלה לאנשי צמרת המפלגה הקומוניסטית הצ'כית בראשיהם, היה שמן לגלגלי מכונית התעמולה שהוסעה נגד הציננות, ישראל ונגד היהודים בכלל.

היהודים, בחושם המדיני הדק, הבינו יפה שהת־קפות אלה על הציננות לא תקרית חולפת הן, אלא תחילתו של מסע מתוכנן על־ידי סטאלין. זמן קצר אחר־כך נתפרסמה הודייתם של רופאים יהודים חשובים כופסי, פלדמן ואחרים. אותן הודיות נכתבו בסגנון נ. ק. וו. ד. מובהק. הרופ־אים הודו בכל אשמה שנדרשה לסטאלין באותה שעה.

מה היתה תכלית המסע?

סטאלין היטיב לדעת מה צר הבסיס שעליו נשען משטרו. הוא ידע שרק חלק מיצער מן העם תומך בו, וכי מידה מסוימת של תמיכת הציבור דרושה לכל ממשלה שהיא. הוא ידע את האנטישמיות הטבועה בנפש עמי ברית־המועצות, וידע כי הואיל ונהוג ברוסיה לזהות קומוניסטים עם יהודים הרי גוברת אנטישמיות זו בד בבד עם מורת־הרוח החברתית והלאומנית. בלבנותו אנטישמיות רשמית משלו, קיווה סטאלין להשיג ממש מה שהשיג היטלר. היה זה ויתור להמונים האנטישמיים, שבאחדתם ביקש לזכות על־ידי פניה לאינסטינקטים השפלים שלהם.

ולמעשה הוכתרה אנטישמיות רשמית זאת בהצלחת־מה בקרב האוכלוסיה. ודבר זה רישומי ניכרו גם במחנות. עד כה לא נתקל „פראוודה“, בטאינה החשוב ביותר של המפלגה הקומוניסטית, אלא בבוז. אולם אך נתפרסמו בו המאמרים האנטישמיים הראשונים, החלו הכל קוראים בע־תון. גיבורי הפוגרומים של שנות 1941־2 חשו שגלגל המאורעות סב בכיוון שאף לא ההינו לקוות לו.

קצינים פוליטיים נכנסו לצריפים כדי לדון באותם מאמרים. השומרים החלו משמיעים דיבורים אנטישמיים. מינהלת המחנה היתה מאורגנת בקפדנות כזאת, שלא ייתכן שדיבורים אלו הוש־מעו אלא בהסכמתה או אפילו בפקודתה הישירה. בחדר־האוכל החלו יהודים לשמוע יום־יום הערות כגון: „בקרב תינתן לך האפשרות לראות את יהוה פנים אל פנים“; „ברור לך עמוד טוב שנתלה אותך עליו“. הרוצחים משנות 1941 ו־1942 חשו עצמם לעילא ולעילא. היה זה נסיון להסיח את דעתם של האזרחים הסובייטיים (בין החפשים או הכלואים) מבעיותיהם הם, ובמקרים

עליה את ילדיהם. חלומותיהם סובבים סביב ארץ־אבותיהם. בעיני רוחם הריהם יושבים על חוף הירדן, בירושלים, או לחוף ים כנרת. יהודי פולני אחד סיפר להם על תל־אביב, שביקר בה ב־1938, והרי הוא בעיניהם כציר שלוח מן הארץ היעודה, שבעיניהם לא יזכו לראותה. כשהוא מתאר את הצגת „רחל ויעקב“, שראה באחד התיאטראות בארץ־ישראל, עולות דמעות בעיניהם.

ג.

הטבת הנורא שנערך בתקופת הכיבוש הגרמני היה זעזוע שהיהודים שנותרו בחיים עוד לא החלימו ממנו. כשהם מספרים על המאורעות עדיין מחלחלת בהם האימה.

בוורקוטה מצוי יהודי שאין פניו מעידות על יהדותו ושמו שם אוקראיני. כאשר כבשו הגרמנים את כפרו עלה בידו להימלט, אך לא הצליח לעבור את הקווים ולהגיע לחזית המזרח. הוא התיישב איפוא באחד הכפרים שאיש לא הכירו שם. הוא החליט שהמקום הבטוח ביותר הוא בתוך לוע הארץ, וכעבור זמן נתמנה על־ידי הגרמנים ראש הכפר. איש לא חשד ביהדותו. וכראש־הכפר היה עליו לחזות בהשמדתם של כל היהודים במחוז. כרגיל לא נהגו הפליה: טף, נשים וזקנות — כולם נהרגו ברור שכאשר שבו הרוסים וכבשו את הכפר נידון האיש לעשר שנות עבודת־פרך על פעולותיו בזמן הכיבוש הגרמני. עוד יהודי אחד מצוי שם, ששירת במשטרת הגיטו בווארשה. הוא הצליח לברוח ולהגיע אל הרוסים, שדנו אותו לעשרים־חמש שנות עבודת־פרך על שירותו במשטרה.

כשנשאל יהודי מדוע לא ברחו יהודים רבים יותר, הריהו עונה בדרך־כלל: „לא הצלינו על הדעת שעלול לקרות דבר מעין זה שקרה“. בעיניהם היו הגרמנים עם בעל מסורת ליבראלית, שבתוכם זכו היהודים למעמד של כבוד בזכות חריצותם וכשרונם. הם לא ברחו כיוון שלא העלו על דעתם שהעם בעל המסורת ההרמאניסטית של גיתה ושלילר מסוגל לבצע רצח המונים שלא היה כמותו.

כעבור זמן גילה לי מורה־דין כי בראשית בואו למחנה היתה הלחלה תוקפת אותו למראה כל גרמני. „אני רואה את ידידי וקרובי עומדים חסרי־מגן, וסביבם ניצבים גרמנים גבוהים ובהיר־רישוער ומקלעים בידיהם“.

רק לאט לאט עלה בידו להתגבר על הרגשה זו.

דוגמה טראגית ביותר לתוצאות המרות של זיהוי זה שנודתו יהדות וקומוניזם בתודעת ההמונים — יש למצוא בתולדות יהודי ליטא אחרי 1918. אחרי מלחמת־העולם הראשונה חוקקה ממשלת ליטא שורה של חוקים בעניני יהודים מעין אלו שהיו ברוסיה בימי הצאר. הגבלת מספר הסטודנטים היהודים, הגבלות על המסחר. „רק בעסקי יצוא עדיין היו מצויים יהודים“, סיפר לי ליטאי. „חששנו שמא יגרום סילוקם גם מענף זה נזק יתר“. עקב מצב דברים זה, כשנכנס צבא הכיבוש הסובייטי לליטא ב־1940, הצטרפו כל היהודים עד אחד למפלגה הקומוניסטית. רבים מהפקידים הגבוהים באדמיניסטרציה הסובייטית החדשה של ליטא וכן במחלקות המסחר הממשלתיות היו יהודים. העונשים שהוטו לו על האוכלוסיה הליטאית — כגון גירושים לסיביר ולאזור הארקטי — בוצעו בחלקם על־ידי יהודים. כשכבשו הגרמנים את ליטא ב־1941 המיתו הליטאים ביריה כל יהודי שלא עלה בידו להימלט.

כשמתעוררת בשעת שיחה במחנות השאלה, מה יקרה עם מיגור המשטר הסובייטי, תמיד חוזרים אויבי היהודים, בין ליטאים, אוקראינים או פולנים, לדבר אחד:

— בדבר אחד יכול אתה להיות סמוך ובטוח, כי עם כלות המלאכה לא יישאר בחיים אף יהודי אחד.

היהודים בברית המועצות שרויים איפוא במצב טראגי, שלא רבים כמוהו אפילו בהיסטוריה היהודית. מצד אחד נתקלים הם באנטישמיות בקרב חלק גדול מן האוכלוסיה, המזהה את היהודים עם הקומוניסטים, ומצד שני עומדת לפניהם ממשלה קומוניסטית הגוזרת עליהם עשרות שנות עבודת־פרך. אם יעמוד המשטר, יבלו את כל חייהם במחנות; אם ימוגר — יישמדו הם יחד אתו. הם יודעים כי שלטון היטלר עלה בחיי ששה מיליון יהודים. מיגורו של המשטר הסובייטי יהיה כרוך בטבח חדש, שאחריו יותרו בחיים רק מעטים מארבעת מיליוני היהודים החיים כיום בברית־המועצות. וטבח זה ייערך בטרם יוכל כוח מן החוץ להתערב ולמנוע אותו.

מצבם של היהודים נואש, והם צופים אל העתיד באותם רגשות מצורבים של פסימיון ותקוה ש־עברו על יהודי גרמניה ב־1933. אולי, הם אומרים לעצמם, יבוא הפלל על מקומו בשלום. כל מה שהם שואלים לעצמם הוא מקצת שלווה ובטחון, חלקת־ארמה שיוכלו לעבדה באין מפריע ולגדל